

# Antisemitisme in Nederland aanpakken in 2025

Een verkenning op basis van interviews



# Inhoudsopgave

<b>1. Waarom deze verkenning?</b>	<b>3</b>
1.1. Urgentie	4
1.2. Gewelddadige actualiteit	4
1.3. Europa	5
1.4. Voetbalgeweld en antisemitisme: Ajax-Maccabi Tel Aviv	5
1.5. Nationale strategie	6
1.6. Joods Manifest	7
<b>2. Aanpak van deze verkenning: literatuur en interviews</b>	<b>8</b>
<b>3. Waar hebben we het over?</b>	<b>9</b>
<b>4. Inzichten uit de interviews</b>	<b>12</b>
4.1. Cultureel archief en geschiedenis	12
4.2. Ervaren antisemitisme in de periode oktober 2023 – november 2024	14
4.3. Incidenten en het beeld van incidenten: wat zeggen cijfers, hoe interpreteren we signalen?	16
4.4. Een kleine gemeenschap en het gevoel van isolatie	17
4.5. Aanpak van antisemitisme of aanpak van discriminatie?	19
4.6. Wat nodig is om de aanpak succesvol te maken	21
4.7. Wat geïnterviewden niet willen in de aanpak	27
<b>5. Tips over de aanpak van antisemitisme</b>	<b>29</b>
<b>6 Bijlage: Definities</b>	<b>31</b>
<b>7. Bijlage: Respondenten</b>	<b>32</b>
<b>8. Bijlage: Initiatieven</b>	<b>33</b>
<b>Bronnen</b>	<b>34</b>

# 1.

## Waarom deze verkenning?

**Kennisplatform Inclusief Samenleven (KIS) besteedde al eerder aandacht aan antisemitisme. De belangrijkste publicaties zijn te vinden in het [Artikeloverzicht aanpak antisemitisme](#). De actualiteit gaf echter aanleiding om het onderwerp opnieuw op te pakken. Het is een actualiteit die constant in ontwikkeling is. Niet alleen zijn er voortdurend gebeurtenissen in Nederland en daarbuiten die vragen om beschouwing en interpretatie. Er komen ook met grote regelmaat interessante stukken, onderzoeksrapporten en boeken uit over antisemitisme. Sommige boeken zijn niet meegenomen in de verkenning omdat het te laat uitkwam. Een voorbeeld is [Off-White. The Truth About Antisemitism](#) van Rachel Shabi (Oneworld Publications, 2024).**

De situatie in Gaza heeft invloed op het publieke debat en het gesprek in onze huiskamers. Volgens meerdere bronnen heeft dit ook effect op de mate waarin antisemitisme de kop op steekt. Het geweld in Gaza en Israël is niet nieuw, maar niet eerder is het geweld vanuit Israël door verschillende internationale spelers en mensenrechtenorganisaties als genocide omschreven. Dat is nu wel te horen vanuit verschillende internationale spelers, waaronder het Internationaal Gerechtshof, en mensenrechtenorganisaties (zie bijvoorbeeld de [speciale rapporteur van de VN](#) en het

[rapport van Amnesty International](#)). Wanneer Joden worden gezien als synoniem voor de staat Israël, kan dit ernstige consequenties hebben voor de Joden in Nederland. Nu nog meer dan anders. Zoals de [Anne Frank Stichting](#) schrijft in een [statement](#) lijkt het Joden in Nederland aangerekend te worden wat het Israëlische leger en de Israëlische regering aan geweld aanricht. Deze ontwikkelingen betekenen dat de aanpak van antisemitisme zoals tot nu toe beschreven is, bijvoorbeeld in de [handreiking voor gemeenten van Movisie](#) en de [handreiking over antisemitische en antimoslimracistische complottheorieën van KIS](#), mogelijk vraagt om een aanvulling, een verdieping of een aanpassing.

Inzet van dit project van KIS was om te verkennen wat kan bijdragen aan het verminderen van het oploeiende antisemitisme in de Nederlandse samenleving. We zijn op zoek gegaan naar wat (ervarings)kennis van deskundigen (deels met een Joodse achtergrond) toe kan voegen aan de bestaande kennis over het voorkomen en bestrijden van antisemitisme. Hoe kijken deze (ervarings)deskundigen aan tegen de recente golf van antisemitisme? Wat denken zij dat zou werken om dit tegen te gaan? Wat werkt in de huidige context juist niet in preventie en aanpak en waarom niet? Zijn er aanwijzingen dat de interventies die eerder effectief waren in de huidige context minder bruikbaar zijn? Om hier achter te komen zijn

interviews gehouden met acht deskundigen. In afstemming met de geïnterviewden is gekozen voor één op één gesprekken. Zo konden ze dieper ingaan op hun ervaringen en kennis.

## 1.1. Urgentie

De urgentie van een antisemitisme aanpak is duidelijk; veel Joden in Nederland maken zich grote zorgen en veel van hen voelen zich onveilig. Zoals te lezen was in [de Volkskrant \(6 april 2024\)](#) zijn sommige Joden in Nederland zelfs al koffers aan het klaar zetten voor het geval dat ze moeten vluchten. Tegelijkertijd lopen de meningen uiteen over hoe antisemitisme aangepakt moet worden. Hoe doe je dit zonder het vermeende verband tussen Israël en Jodendom in Nederland te versterken? Hoe zorg je dat Joods zijn niet alleen nog wordt verbonden aan antisemitisme? Gaat het misschien ook om het nauwelijks bestaande beeld van Joods leven in Nederland? En wie heeft de verantwoordelijkheid om antisemitisme te voorkomen en bestrijden? Wat hebben diegenen dan nodig om deze rol op zich te nemen? Uit eerdere gesprekken met onder meer de Nationale Coördinator Antisemitisme Bestrijding (NCAB) blijkt dat er signalen zijn van scholen. Dat ze grote moeite hebben met het omgaan met antisemitisme en het tegengaan daarvan. Ook gemeenten zoeken naar hun rol. We bouwen graag verder op onder meer de [handreiking voor scholen](#) die hierover in mei 2024 uitgekomen is en de [open brief van burgemeesters](#) (26 april 2024).

## Joods of joods?

Volgens ‘Onze Taal’ schrijf je Joods met een hoofdletter als het over Joden als ‘etnisch culturele groep’. Als het alleen over het geloof gaat, schrijf je joods met een kleine letter. Juist bij het onderwerp antisemitisme gaat het over hoe de groep gezien wordt en dat is niet zozeer gebaseerd op religie.

Hieronder schetsen we kort de context. We gaan in op een aantal ontwikkelingen en voorvallen die op de achtergrond speelden tijdens de interviews.

## 1.2. Gewelddadige actualiteit

Op 7 oktober 2023 vond een gecoördineerde aanval van Hamas plaats gericht op Israëlische doelen en burgers. Er werden raketten afgeschoten vanuit de Gazastrook. De schatting is dat zo’n 1300 Israëlische burgers werden vermoord en 200 tot 250 gijzelaars werden ontvoerd. Israël reageerde hierop door op allerlei manieren militaire actie in te zetten. Eerst door middel van raketten en drones. Maar later ook door militairen op te laten rukken in Gaza, de Westelijke Jordaanoever, Libanon en recentelijk Syrië. Dagelijks worden hierbij burgerslachtoffers gemaakt.

## Burgerslachtoffers

Naar schatting zijn van oktober 2023 tot april 2024 42.000 Palestijnse burgers omgekomen. De [VN rapporteerde dit in november 2024](#), net als [NU.nl op 8 november 2024](#). [Op 10 januari rapporteerde het Parool](#) dat dit waarschijnlijk een onderschatting is en er 40 procent meer doden zijn. Daarnaast hebben mensen in Libanon en Syrië het leven gelaten, waaronder duizenden kinderen. Volgens de VN zijn er (gerapporteerd in december 2024) ruim 1700 Israeli's en buitenlanders omgekomen. Zie [Israël - Palestina conflict: laatste ontwikkelingen van Amnesty International](#) voor nieuws vanuit mensenrechtenperspectief. Of bijvoorbeeld de uitleg van Universiteit Utrecht: [Israël is in oorlog met Hamas: wat is er gebeurd en hoe gaat het verder?](#)

Het is een werkelijkheid die inwoners van Nederland met diverse achtergronden elke dag weer zien via de media. Voor sommigen is het ver weg, voor anderen gaat het om familieleden. Iedereen wordt beïnvloed door de beelden die worden getoond en de verhalen die we horen van ieder die geraakt wordt door de gebeurtenissen. Maar we horen lang niet altijd hetzelfde verhaal. Journalisten van Israëlische nieuwskanalen vertellen iets anders dan de weinige journalisten die kunnen rapporteren vanuit de bezette Palestijnse gebieden. Regeringen proberen de berichtgeving te beïnvloeden en op internet worden beelden verspreid. Soms zonder context of met misleidende teksten. Hierbij wordt ook gestrooid met stereotypen en complottheorieën. Het kan niet anders dan dat dit de

levens van verschillende inwoners van Nederland raakt. Deskundigen zien zowel een toename van antisemitisme als een toename van antimoslimracisme. (Zie bijlage met definities. Er wordt soms van moslimdiscriminatie gesproken en soms van anti-moslimracisme.)

### 1.3. Europa

De ontwikkelingen in Nederland staan niet op zichzelf. Uit [onderzoek van het Bureau van de Europese Unie van de Grondrechten \(FRA\)](#) van 11 juli 2024 naar de ervaringen van antisemitisme onder Joden in dertien Europese Unie-landen blijkt dat antisemitisme door velen wordt gevoeld. Dit geldt niet alleen voor het laatste jaar, maar zeker ook in de jaren daarvoor. In vergelijking met een aantal andere EU-landen blijken Nederlandse Joden volgens dit onderzoek echter een sterkere toename van antisemitisme te zien.

### 1.4. Voetbalgeweld en antisemitisme: Ajax-Maccabi Tel Aviv

Hoe ingewikkeld het is om gebeurtenissen goed te duiden, werd duidelijk bij de voetbalwedstrijd van Ajax tegen Maccabi Tel Aviv die op 7 november in Amsterdam werd gespeeld. In aanloop naar de wedstrijd kwamen zo'n 2600 supporters uit Israël naar Amsterdam. De Maccabi-supporters scandeerden leuzen waarin ze het optreden van het Israëlisch leger prezen en de slachtoffers daarvan ontmenselijkten. Na de wedstrijd volgden een avond

en nacht waarin losse groepjes jonge mannen de Maccabi-fans belaagden. Op sociale media werd opgeroepen om ‘Joden te jagen’ en de locatie van supporters werd gedeeld. De Israëlische premier zag dit als puur antisemitisme en stuurde zelfs een vliegtuig om de Maccabi-fans veilig naar huis te vervoeren. Dit speelde op de achtergrond, toen de laatste interviews werden afgenomen voor dit project. Deze gebeurtenissen roepen allerlei vragen op, waaronder vragen over de mensenrechten die op verschillende manieren in de knel kwamen. Het [College voor de Rechten van de Mens](#) meent dat niet alleen discriminatie inbreuk maakt op mensenrechten, maar ook het verbieden van demonstraties. Het College waarschuwt ervoor dat de rechtsstaat haar functie moet kunnen vervullen. Ook riep de gebeurtenis vragen op over het handelen van de pers. Onder meer over onvolledige, onjuiste en bevooroordeelde rapportage. Niet alleen sociale media, maar ook de traditionele journalistiek leek zich te verliezen in framing. Dat wil zeggen dat er gekozen wordt voor woorden en beelden die een bepaald aspect van het gebeurde benadrukken. Dat duwt de lezer naar een bepaalde stellingname. [Free Press Unlimited](#) riep op feiten te verkiezen boven interpretatie. En om de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de media zeer serieus te nemen.

## 1.5. Nationale strategie

Vlak na deze gebeurtenissen kwam de [Strategie Bestrijding Antisemitisme 2024-2030](#) uit, op 22 november 2024. Dit was al eerder in gang gezet. Om antisemitisme aan te pakken, heeft het kabinet namelijk in april 2024 een brief naar de Tweede Kamer gestuurd. In mei 2024 heeft het kabinet ook het Nationaal Plan Versterking Holocausteducatie naar de Tweede Kamer gestuurd. In november 2024 volgde daaruit de Strategie Bestrijding Antisemitisme. Hierin worden maatregelen aangekondigd met een extra budget van 4,5 miljoen. De meeste maatregelen die in het strategiedocument genoemd worden, gaan over de aanpak van discriminatie in bredere zin. Daarnaast zijn er ook een aantal specifieke maatregelen gericht op het ondersteunen van de Joodse gemeenschap:

- Er komt een veiligheidsfonds om de beveiliging van Joodse gebouwen te bekostigen.
- Er wordt aandacht gevraagd voor de viering van Joodse feestdagen en culturele uitingen.
- Er zullen terugkerende gesprekken plaatsvinden met vertegenwoordigers van de Joodse gemeenschappen.

## 1.6. Joods Manifest

De Joodse gemeenschap in Nederland kent een grote mate van diversiteit. Hoewel dat niet altijd in de media zichtbaar is, vormde het één van de uitgangspunten voor een serie gesprekken. Deze gesprekken leidden in november 2024 tot de publicatie van [het Joods Manifest](#). De inspiratiebron hiervoor was het [Zwart Manifest](#), dat in 2021 uitgekomen was. Het inspireerde verschillende gemarginaliseerde gemeenschappen om eenzelfde traject in te gaan. Om stil te staan bij wat het betekent om als groep apart te staan of gezet te worden in Nederland. Joodse organisatie Oy Vey pakte de handschoen op om te komen tot een Joods Manifest.

Tussen 2022 en 2024 werden gesprekken gevoerd met groepen mensen die zich Joods voelen. Hieruit ontstond het Joods Manifest, een tekst waarin ruimte wordt geclaimd voor de vele verschillende manieren om Joods te zijn in Nederland. Er zijn veel manieren om Joods te zijn en in de loop der tijd zijn verschillende groepen in- of uitgesloten. Zie ook de website [Wie is Joods? - Vraag het de rabbijn](#). Daarin wordt beschreven hoe Joods zijn cultureel, etnisch en religieus kan zijn.

We nemen hier twee stukjes uit het Manifest op, de eerste paragraaf over wie Joods is en de tweede paragraaf bestaat uit een stukje tekst dat het streven samenvat waar het Manifest over gaat:

‘Wij eisen onze Joodsheid op en verwerpen de aanname dat er maar één manier is om Joods te zijn.’ En: ‘Experts en instituties zijn er niet om Joodsheid te bewaken, maar om haar door te geven. Zij moeten geen poortwachters zijn, maar gastheren.’

‘Nu herinneren we. Wij gedenken de mogelijkheid van Joodse vreugde en van verzet tegen onze eigen onzichtbaarheid.’ (...) ‘Wij eisen geworteldheid in diaspora op. Wij dromen van ruimte voor liefdevolle onenigheid, vreugde en verkenning, verwarring en groei. Wij eisen de veiligheid om onze waakzaamheid te laten varen en poorten die lang gesloten zijn geweest, te openen.’ (Zie meer op [www.joodsmanifest.nl](http://www.joodsmanifest.nl).)

## 2.

# Aanpak van deze verkenning: literatuur en interviews

**Deze verkenning begon met een bescheiden literatuurverkenning. Die is gebruikt voor het opstellen van vragen en het contextualiseren van de antwoorden van de geïnterviewden.**

We hebben in totaal acht deskundigen geïnterviewd. De eersten werden ons aangeraden door interne experts van KIS. We vroegen hen wie zich bezighoudt met de aanpak van discriminatie en antisemitisme en wie een rijk perspectief zou kunnen hebben, bijvoorbeeld door de eigen Joodse achtergrond. Vervolgens is aan de geïnterviewden gevraagd wiens perspectief zij vonden dat we mee moesten nemen. We zijn ons ervan bewust dat er geen sprake is van een objectieve selectie, maar van een zekere mate van toevalligheid.

Een flink aantal organisaties en professionals houden zich bezig met het tegengaan van discriminatie en racisme en hebben daarnaast ook (deels) een Joodse achtergrond. Daarmee zijn ze niet alleen deskundig vanuit de wetenschap, maar ook op basis van praktijkkennis en ervaringskennis. Voor dit project hebben we gesproken met mensen die zich in hun werk en dagelijks leven bezighouden met de aanpak van antisemitisme, racisme en discriminatie. Alle respondenten hebben kennis over de aanpak van antisemitisme, over de geschiedenis en actualiteit van antisemitisme, maar ook van andere vormen van discriminatie en de aanpak daarvan. Onder

de respondenten waren ook vier respondenten met een Joodse achtergrond. Zij hebben dus ook geleefde kennis van het Joods zijn in Nederland. Respondenten vertelden ons over hun eigen ervaringen met antisemitisme en de ervaringen van anderen uit hun omgeving.

Tijdens de interviews hebben wij het volgende aan de geïnterviewden gevraagd:

- Wat zie je in de actualiteit?
- Wat versta je onder antisemitisme?
- Wat vind je van de aanpak? Wat werkt wel en wat werkt niet?
- Wat vind je van de manier waarop erover antisemitisme gecommuniceerd wordt in de media en het publieke debat?
- Moet de aanpak van antisemitisme samengaan met de bredere aanpak van racisme en discriminatie?

Met elke respondent is tussen de driekwartier en een uur gesproken. Elk interview was anders en van elk interview leerden we een hoop. De gebeurtenissen in het Midden-Oosten hebben veel impact op de mensen hier. Aangezien vele deskundigen zich ook willen focussen op verbintenis van Joden en moslims hier in Nederland, kan de situatie niet onbesproken blijven. Dit is ook terug te vinden in de quotes en de samenvatting van wat besproken is.



# 3.

## Waar hebben we het over?

Voor deze verkenning hebben we gelezen en gesproken over antisemitisme. We hebben niet geprobeerd om tot een gezamenlijke definitie van antisemitisme te komen. Er is veel discussie over de te hanteren definitie. Het gaat dan vaak om de officiële definitie. Tijdens de gesprekken die we hebben gevoerd met (ervarings)deskundigen hebben we het wel over antisemitisme gehad, maar vooral over hoe zij antisemitisme zien en beleven. In de literatuur die we voor deze verkenning hebben geraadpleegd, lezen we over de verschillende manieren waarop er naar Jodendom en antisemitisme wordt gekeken. Hieronder gaan we daar verder op in.

In een uitgebreid [artikel in De Groene Amsterdammer](#) vertelt Arnon Grünberg bijvoorbeeld over de verwevenheid van antisemitisme en anti-antisemitisme. Hij bespreekt hoe dit verweven is met zowel de identiteit van Europeanen na de Holocaust als met de identiteit van Joden. Dit maakt een beschouwing ingewikkeld. Het raakt vaak diepgewortelde overtuigingen.

Een definitie die vaak wordt gebruikt, maar ook omstreden is, is de definitie van de International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA). De [definitie van de IHRA](#) betreft zowel percepties van antisemitisme als feitelijk ervaren antisemitisme, en luidt:

‘Antisemitisme is een bepaalde perceptie van Joden die tot uiting kan komen als een gevoel van haat jegens Joden. Retorische en fysieke uitingen van antisemitisme zijn gericht tegen Joodse of niet-Joodse personen en/of hun eigendom en tegen instellingen en religieuze voorzieningen van de Joodse gemeenschap.’

Onder deze definitie worden voorbeelden gegeven, zoals:

‘De IHRA kan de volgende voorbeelden hanteren als leidraad bij haar werkzaamheden: er is bijvoorbeeld sprake van een uiting van antisemitisme wanneer de Staat Israël, opgevat als een Joods collectief gegeven, in het vizier wordt genomen. Let wel: een kritische houding tegenover Israël die vergelijkbaar is met de kritiek die wordt geuit tegen gelijk welke andere staat, is niet als antisemitisch te bestempelen.’

Deze definitie is omstreden. In 2021 werd al eens een verklaring opgesteld door meer dan 200 experts in de zogeheten [Jerusalem Declaration on Antisemitism](#). En in april 2023 stuurden meer dan 100 ngo's een [brief aan de VN](#) met daarin de vraag antisemitisme anders te definiëren. [Amnesty International heeft de Nederlandse regering gevraagd](#) om niet de IHRA-definitie te gebruiken, maar de definitie die voldoet aan de Jerusalem Declaration.

In de Jerusalem Declaration staat een simpele definitie, waarna *guidelines* worden opgesomd die kunnen helpen om te bepalen wat hier wel en niet onder valt. Dit is de definitie:

'Antisemitism is discrimination, prejudice, hostility or violence against Jews as Jews (or Jewish institutions as Jewish).'

De voorbeelden zijn misschien nog belangrijker. Omdat het er veel zijn, verwijzen we naar [de website van de Jerusalem Declaration](#).

De wetenschappers Deckers en Coulter poneren in het *peer reviewed* artikel [What Is Wrong with the International Holocaust Remembrance Alliance's Definition of Antisemitism? \(2022\)](#) dat met name de voorbeelden onder de IHRA-definitie problemen opleveren. Want het is lastig de grens te trekken tussen 'een kritische houding die vergelijkbaar is met de kritiek die wordt geuit tegen gelijk welke andere staat' en kritiek die alleen op Israël wordt

gegeven. Israël heeft een bijzondere positie op het internationale politieke toneel. Vertegenwoordigers van Israël wijzen daar zelf ook regelmatig op. Het woord 'vergelijkbaar' is daarom lastig te hanteren. Volgens deskundigen leidt deze definitie er ook vaak toe dat kritiek op de Israëlische staat wordt geïnterpreteerd als antisemitisme. Deckers en Coulter pleiten voor inzet op de aanpak van racisme in de brede zin, waaronder racisme ten opzichte van Joden, in plaats van een verdere zoektocht naar een perfecte definitie.

Ook één van de geïnterviewden meent dat er een probleem is met de definitie van antisemitisme van het IHRA en de bijbehorende voorbeelden. Op dit moment volgt de Nederlandse regering die definitie wel.

'De interpretatie van de definitie [red.: de IHRA-definitie] leidt ertoe dat kritiek op Israël gezien wordt als antisemitisme.'

In sommige gevallen wordt er ook wel misbruik gemaakt van de onduidelijkheid over de definitie van antisemitisme, menen een aantal van de geïnterviewden. Zo worden er onomwonden racistische uitingen gedaan onder het mom van het geven van kritiek op Israël. Eén van de geïnterviewden zei het zo:

‘Er zijn ook mensen die donders goed de wet kennen en dan kritiek op Israël gebruiken. Die oude stereotypen herhalen maar dan in plaats van Jood het woord zionist gebruiken.’

Om de aanpak goed te richten, is het belangrijk om te weten wanneer er daadwerkelijk sprake is van antisemitisme. Wanneer daarvan sprake is, is het belangrijk om te begrijpen waar het vandaan komt. En of diegene die zich antisemitisch uitlaat, weet dat er sprake van antisemitisme is. Een respondent noemt het voorbeeld van de associaties bij een hakenkruis. Dit teken wordt gebruikt om antisemitisme uit te drukken. Het maakt dat Joodse mensen zich ernstig onveilig voelen. Maar soms wordt het ook gebruikt om haat te uiten zonder dat het specifiek tegen Joden gericht is. Eén van de geïnterviewden gaf dit voorbeeld:

‘Is een hakenkruis een teken van antisemitisme? Of is dat een teken van haat dat je krast op je schrift omdat je boos bent? Ik heb weleens gehoord van een docent die zei, van: ‘Ja, ik was geschokt, toen ik vroeg waarom een leerling die hakenkruis had getekend. Het was omdat hij heel boos was op een medemoslim leerling en dacht van: dat is het teken van haat.’ Dus je moet toch doorvragen en in de situatie zelf analyseren wat er aan de hand is.’

De bedoeling van degenen die zich discriminerend of racistisch uit, is niet van belang om te beoordelen of het discriminatie of racisme is. De reactie en de aanpak kunnen echter wel verschillen.

Op de vraag wanneer antisemitisme zich manifesteert, antwoordt één van de geïnterviewden uit ons onderzoek: ‘Wanneer ik word beschuldigd van alle kwalijke zaken in deze wereld omdat ik Joods ben.’

# 4.

## Inzichten uit de interviews

Hieronder gaan we in op een aantal terugkerende onderwerpen uit de gesprekken met de geïnterviewden.

### 4.1. Cultureel archief en geschiedenis

Antisemitisme is natuurlijk allesbehalve een nieuw fenomeen. Het wordt soms benoemd als probleem van bepaalde groepen in de Nederlandse samenleving, maar het is van structurele en historische aard.

Ook al hebben de meeste Nederlanders slechts op zeldzame momenten contact met Joodse Nederlanders, veel mensen hebben wel associaties met het woord Jood. In de [Jerusalem Declaration](#) wordt het als volgt samengevat:

What is particular in classic antisemitism is the idea that Jews are linked to the forces of evil. This stands at the core of many anti-Jewish fantasies, such as the idea of a Jewish conspiracy in which ‘the Jews’ possess hidden power that they use to promote their own collective agenda at the expense of other people. This linkage between Jews and evil continues in the present: in the fantasy that ‘the Jews’ control governments with a ‘hidden hand’, that they own the banks, control the media, act as ‘a state within a state’, and are responsible for spreading disease (such as Covid-19). All these features can be instrumentalized by different (and even antagonistic) political causes.

Antisemitism can be direct or indirect, explicit or coded. For example, ‘The Rothschilds control the world’ is a coded statement about the alleged power of ‘the Jews’ over banks and international finance. Similarly, portraying Israel as the ultimate evil or grossly exaggerating its actual influence can be a coded way of racializing and stigmatizing Jews. In many cases, identifying coded speech is a matter of context and judgement, taking account of these guidelines.

Eén van de geïnterviewde deskundigen vertelt over het begrip cultureel archief. Dit werd door literatuurwetenschapper Edward Saïd (1994) geïntroduceerd en ook beschreven door Gloria Wekker in haar boek *Witte Onschuld* (2016).

‘Het [cultureel archief, red.] wordt niet geactiveerd totdat er iets gebeurt. Dat is bijvoorbeeld een crisis, of er is weer oorlog in het Midden-Oosten. Dat zijn momenten waarop dat repertoire, dat cultureel archief, wordt geactiveerd. En dan komen die stereotypen, die worden eruit gehaald en die helpen natuurlijk. Waarom grijpen mensen naar antisemitisme op het moment van crises? De wereld wordt chaotisch. Je verliest daardoor de grip op de wereld, dus je snapt alle dingen niet meer. Ondertussen heeft het wel impact op jouw leven en antisemitisme helpt je. Die geeft eigenlijk een heel makkelijk paradigma om de wereld weer te begrijpen. Van ‘er is een economische crisis, oh ja, de Joden hebben het gedaan’. Er is een duidelijke vijand, duidelijke slachtoffer, je snapt in ieder geval de wereld weer, je hebt meer grip op de wereld.’

De neiging om terug te vallen op stereotypen over Joden hebben we in de afgelopen jaren meermaals gezien. Op het hoogtepunt van de coronapandemie deden allerlei complottheorieën de ronde, waarin regelmatig ook antisemitisme opdook. Zo [beschreef Ahmed Shaheed](#), de speciale rapporteur van de VN over vrijheid van religie, al in 2020 hoe antisemitisme toenam. Antisemitisme in de context van de oorlog tussen Rusland en

Oekraïne laat tegenstrijdigheden zien. Aan de ene kant wordt Oekraïne door Russische politici en media regelmatig weggezet als nazistaat en identificeren sommige opiniemakers zich met vervolgte Joden uit de Tweede Wereldoorlog. Aan de andere kant wordt de Oekraïense president verweten dat hij door zijn Joodse achtergrond steun weet te krijgen van Joden elders in de wereld (zie: [Anti-Semitism in the Propaganda and Public Discourse in Russia, Ukraine, and Belarus during the Russia-Ukraine War \(February – August 2022\) – ACTA](#)).

De geïnterviewden vrezen dat crisis en oorlog zorgen voor het opnieuw opduiken van oude stereotypen. Maar een terugkeer naar een vreedzamere of stabielere tijd zorgt niet automatisch voor een afname. Daarnaast komt antisemitisme voor in verschillende hoeken van de samenleving.

‘Wat je ziet – en dat is ook een van de lastige dingen van antisemitisme – is dat het uit veel verschillende hoeken van de samenleving komt. Het zou makkelijk geweest zijn als je kan zeggen: ‘er is een groep en die kunnen we duidelijk targetten’. (...) Maar antisemitisme zit eigenlijk op heel veel verschillende plekken in de Nederlandse samenleving en ook in verschillende lagen, dus ook sociale lagen kijken. Het zit in de arbeidersklasse, maar het zit ook bij gevierde schrijvers en bij tv-presentatoren, ik noem maar even Johan Derksen of Herman Brusselmans. Het is niet zo makkelijk om te zeggen: daar zit het wel, en daar zit het niet.’

## 4.2. Ervaren antisemitisme in de periode oktober 2023 – november 2024

Deskundigen merken de invloed van de gebeurtenissen in Palestina en Israël in de Nederlandse samenleving. Ondanks dat ze zich in hun werk willen focussen op de Nederlandse context. De grens tussen wat er wel en niet onder antisemitisme wordt verstaan, is dun geworden. Zo worden Joden vaker verantwoordelijk gehouden voor de oorlogsmisdaden van Israël.

‘En wat ik dus nu wel zie en hoor, is dat die grens tussen wat ik vroeger niet als antisemitisme zag maar als kritiek op het beleid van Israël en wat wel antisemitisme is, die grens is heel dun geworden. Dat maakt het heel erg lastig. Bijvoorbeeld Joden en Israëli’s worden in dat gebied vaak als synoniemen gebruikt. Dan worden er dingen geroepen, die misschien alleen bedoeld zijn als kritiek op Israël, maar zich daar niet toe beperken. ‘Dat moet je niet letterlijk nemen’, zeggen ze. Maar de anderen hebben het wel gehoord en die pakken het weer op. Die demonstraties voelen daarom soms onveilig.’

Volgens ervaringsdeskundigen zorgt onduidelijkheid en gebrek aan kennis over termen zoals zionisme en zionist ervoor dat mensen het gebruiken als scheldwoord. Het wordt dan ook als heftig ervaren dat het zo gebruikt wordt, omdat er ook Joden die niet extreem denken zich verbonden voelen met die term.

‘Wat zionist betekent, verschuift. Is het iemand die een nationaal thuis voor Joden wil, maar ook ruimte voor Palestijnen? Is het iemand die racist is of apartheid aanhangt? Zionisme heeft een historische context. Het kwam op toen ook al die andere nationale bewegingen opkwamen. Zionist als scheldwoord voelt heftig. Heel veel Joden denken niet extreem, maar voelen zich wel verbonden met die term.’

Toch is er ook geen eensgezindheid over waar de term zionisme voor staat binnen de Joodse gemeenschap. En er is een deel van de Joodse gemeenschap dat zich antizionistisch noemt. Er is een diversiteit aan opvattingen over de Israëlische staat. Ook zijn er binnen de Joodse gemeenschap verschillende perspectieven en opvattingen, over wat antisemitisme inhoudt en hoe vaak het voorkomt.

‘Er is behoefte aan verschillende geluiden, andere dan die nu in de mainstream te horen zijn. Een goed voorbeeld van dat is die van het Joods Manifest. Mooi ander geluid vanuit de Joods-Nederlands gemeenschap.’

‘Ik zou wel mee willen lopen in demonstratie tegen wat er gebeurt in Gaza, maar niet als die leuzen worden geroepen zoals *‘From the river to the sea.’*”

Er heerst ook het gevoel dat het onmogelijk is om antisemitisme helemaal uit te bannen.

‘Ja, ik ben een rasoptimist, maar ik heb niet de illusie dat je antisemitisme uit kan bannen’

Een ervaringsdeskundige heeft het over het gevaar als er geen nuance wordt aangebracht. Zoals demonstraties duiden als antisemitisch. Dit zorgt voor meer polarisatie. Dat is iets waar we voorzichtig mee om moeten gaan.

‘We hebben het heel recent nog gezien, net een paar dagen geleden, met onze voormalige minister van Justitie Dilan Yeşilgöz. Bij de demonstraties in de stations, de pro-Palestina demonstraties. Toen heeft zij dus gezegd dat de NS antisemitisme faciliteert. En langzamerhand kan iedere beweging die je maakt geframed worden als antisemitisme. Dat komen we steeds vaker tegen. En dan ja, dan vraag ik me af: moeten wij niet echt heel erg voorzichtig zijn met wat we antisemitisme noemen?’

Joden zijn al lange tijd betrokken bij de antiracisembeweging, maar er is er tegelijk een lange traditie van antisemitisme in progressieve bewegingen. Al in 1984 schreef Steve Cohen hierover in zijn boekje [That’s Funny, You Don’t Look Antisemitic](#). Sommige ervaringsdeskundigen ervaren uitsluiting binnen progressieve bewegingen. Tegelijkertijd hebben ze het gevoel dat ze moeten kiezen tussen twee kanten. Aan de ene kant de ‘progressieve’ antidiscriminatiebeweging en aan de andere kant de organisaties die Israël vertegenwoordigen en zich soms juist tegenover de mainstream antidiscriminatiebeweging stellen. Dat willen ze niet.

‘Dus je wil progressief zijn, je wil tegen alle uitsluiting werken. En dan is er geen plek voor jou...? En aan de andere kant lijkt het dat er gezegd wordt: *‘Israel will save you, come to us’*. Maar ik hoef niet gered te worden van mijn vrienden.’

Er bestaat het gevoel bij Joden dat zij zich altijd moeten verantwoorden voor het geweld dat Israël pleegt. Ze krijgen dan ook vaker de vraag om te verantwoorden wat zij van het geweld vinden. Zoals dat ook gebeurt sinds 11 september 2001 bij moslims, erkent een ervaringsdeskundige. Er zijn mensen die daardoor hun Joods-zijn verbergen.

‘Je moet steeds bewijzen dat je ‘een goede Jood’ bent. Je kan niet je leven leiden, zonder dat je steeds gevraagd wordt naar je mening over de oorlog en Israël. Je hebt het volste recht om geen mening te hebben over Israël. En dat geldt ook voor een kind van acht.’

Individueel collectiviseren en aanspreken over wat mensen met een gedeelde identiteit hebben gedaan, of individuen ter verantwoording roepen over het handelen van een staat, is het soort generaliseren dat hoort bij discriminatie en racisme. Het is echter niet altijd precies aan te wijzen waar de grens ligt tussen het bespreken van een actuele situatie en een microagressie. Laat staan dat er betrouwbare cijfers zijn over hoeveel dit ervaren wordt. Lees voor meer informatie over microagressie deze [publicatie van Movisie](#). In hoofdstuk 3 staan voorbeelden van alle vormen op een rij. De microagressies die de geïnterviewden benoemden, gaan

over de ander het gevoel geven niet helemaal Nederlands te zijn en gezien worden als representatief voor een hele groep.

### 4.3. Incidenten en het beeld van incidenten: wat zeggen cijfers, hoe interpreteren we signalen?

Geïnterviewden geven aan dat we ons makkelijk laten sturen door wat we in de media zien. De dagelijkse werkelijkheid van mensen kan heel anders zijn. Die is aan de ene kant vaak minder dramatisch dan de realiteit van de media, waar toch vooral ernstige en spectaculaire incidenten worden gepubliceerd. Maar aan de andere kant is het bedreigender omdat ook kleinere incidenten soms heel dichtbij en persoonlijk zijn.

‘Ik had nog nooit echt heftige incidenten meegemaakt. Behalve bekladdingen en zo. Maar ik moet wel zeggen dat ik het afgelopen jaar om mij heen zoveel heftige dingen gezien en gehoord heb. Mensen die bespuugd worden, omdat ze een davidster dragen. Kinderen die niet de naam van hun Joodse school durven te noemen als ze naar hun school gevraagd wordt.’

Context is ook belangrijk. Een opmerking kan in eerste instantie niet antisemitisch bedoeld zijn, bijvoorbeeld wanneer het gaat over de Israëlische staat of politiek. Wanneer het expres geroepen wordt omdat er een Joods persoon aanwezig is, kan het als persoonlijk en discriminatoir ervaren worden.

‘Als ik dus een ruimte in kom en iemand opeens heel hard gaat praten over Israël en dat het beesten zijn... dan weet ik toch dat het tegen mij gericht is.’

Soms ontvangen geïnterviewden signalen of meldingen in hun eigen organisaties. Sommige respondenten zien weinig verschil met eerdere jaren. Er zijn altijd al meldingen van antisemitisme geweest. Zij zeggen ook dat we waarschijnlijk veel niet zien, omdat mensen het meeste dat ze meemaken niet melden. Signalen die zij wel ontvangen gaan onder andere over hoe kinderen in de klas niet willen horen over de Jodenvervolging. Soms krijgen ze meldingen over agressie op scholen en universiteiten waar polarisatie een rol speelt. Ook zijn er vaak vragen van docenten of schoolbestuurders die niet weten hoe ze moeten omgaan met antisemitische uitlatingen of de polarisatie in de klas. (Zie ook: [Antisemitisme in het voortgezet onderwijs 2023](#) | Anne Frank Stichting.)

‘Ik had toevallig zelf onlangs een gesprek met een ouder die ons om raad vroeg, omdat haar basisschoolkinderen doodgegooid werden met nare antisemitische opmerkingen. Ze heeft nog jonge kinderen. Zij heeft het geprobeerd te bespreken met de docenten, maar die hadden gezegd: ‘Ja, wat kunnen wij doen?’ En toen was ze naar de directeur gegaan en die zei: ‘Oh, daar moeten we wat mee, maar ik weet niet wat.’ Dus dat gaf mij ook weer eventjes een beetje inzicht dat er van alles gebeurt waar mensen mee worstelen, maar dat wil niet noodzakelijkerwijs dan bij instanties terechtkomen.’



Deskundigen die met Joodse jongeren werken, zien dat er veel angst is. Ze horen vrijwel geen concrete ervaringen van discriminatie-incidenten. Er is meer een gevoel van onveiligheid en angst.

‘Wat we horen van de Joodse jongeren is ontzettend veel angst. Veel angst van: ‘We durven de straat niet meer op. En als er een demonstratie in Amsterdam is lopen we er met een grote boog omheen.’ Soms vragen we dan: ‘Maar wat heb je dan meegemaakt in het afgelopen jaar aan concrete ervaringen?’ En dan zijn het eigenlijk niet zo veel bedreigingen. Dan denk ik op een gegeven moment ook van: het is een angstcultuur, ook wel terecht uit ervaring, het verleden en ook zeker de gesprekken die gevoerd worden. Maar om nou echt zeggen dat er meer wordt ervaren, dat heb ik niet direct gehoord.’

#### 4.4. Een kleine gemeenschap en het gevoel van isolatie

Die ervaringen en de juiste beelden delen over de Joodse gemeenschap is belangrijk om misverstanden tegen te gaan. Zoals onder andere de misvatting dat er miljoenen Joden in Nederland zouden wonen die allemaal contact met Israël hebben. Er is een incongruentie tussen hoe Joden en de Joodse gemeenschap zich zien en hoe de buitenwereld Joden ziet.

‘Wij krijgen schoolklassen langs in de sjoel en dan vragen we naar hun beeld van Joden. Vaak denken ze dat er wel een miljoen in Nederland wonen. En dat ze allemaal aangestuurd worden vanuit Israël.’

Een geïnterviewde benoemt het verschil tussen hoe Joden zichzelf zien, de interne identificatie, en hoe Joden door de rest van de Nederlandse bevolking worden gezien, de externe identificatie.

‘En het interessante is dat de Joodse gemeenschap juist zoveel privilege en macht wordt toegedicht. Als kolonisten, machthebbers en wit. Intern voelen ze zich een minderheid, gediscrimineerd, angstig en onveilig. Er is een heel groot discrepantie tussen de externe identificatie en de interne identificatie.’

Aan deze thematiek werd eerder ook aandacht besteed door de tentoonstelling van het Joods Historisch Museum Zijn Joden wit?. Dit werd ook benoemd door één van de respondenten:

‘De Joodse gemeenschap wordt door anderen als ‘wit’ gezien, maar ziet zichzelf zo niet. Het gevoel een gemarginaliseerde gemeenschap te zijn wordt anders gezien. De ervaringen zijn anders.’

Er bestaat een grote diversiteit binnen de Joodse gemeenschap(pen). De diaspora heeft ervoor gezorgd dat er Joden wonen op allerlei plekken op de wereld. De van oorsprong Oost-Europese Joden (Asjkenazische Joden)

onderscheiden zich op allerlei manieren in hun cultuur van de cultuur van Joden die rond de Middellandse Zee wonen of hebben gewoond (Sefardische Joden). De mate van orthodoxie verschilt en daarmee wie zich wel of niet Joods mag noemen. Ook in politieke overtuigingen, mede in relatie tot Israël en het historische of huidige zionisme, bestaan grote verschillen. Kortom, ook in deze kleine gemeenschap is er sprake van een grote diversiteit. Toch horen we vaak maar een klein deel van de stemmen. Dat is onterecht, zeker omdat antisemitisme niet alleen effect heeft op Joden die zeer gelovig zijn, of Joden die een sterke band hebben met Israël. Ook voor seculiere Joden, Joden die zich alleen cultureel gezien Joods voelen, heeft antisemitisme gevolgen. Dit blijkt ook weer uit de gesprekken die we gevoerd hebben.

De Joodse gemeenschap in Nederland bestaat uit tussen de 30.000 en 65.000 mensen. Dit is een schatting. De aantallen verschillen afhankelijk van welke definitie van joods-zijn gehanteerd wordt. (Zie: [Joodse gemeenschap in Nederland: uniek, divers en groeiend | JMW.](#)) Er zijn niet veel Joden. Bovendien kan er niet van iedereen verwacht worden dat ze hun ervaring willen delen. Eén van de uitdagingen is om ervoor te zorgen dat inwoners van Nederland kunnen kennismaken met Joods leven. Er zijn wel mooie initiatieven, bijvoorbeeld op bezoek gaan in een synagoge. Maar die zijn noodzakelijkerwijs bescheiden van opzet. De geïnterviewden suggereren dat je ook niet-Joden en professionalisering nodig hebt om kennis te delen over Joods leven.

Door de kleine omvang van de Joodse gemeenschappen bestaat een gevoel van isolatie. Dit werd versterkt doordat respondenten niet altijd het gevoel hadden dat hun rouw om vrienden of familie die waren omgekomen er mocht zijn. Op 7 oktober 2023 waren onder de Joodse slachtoffers ook vrienden en familieleden van Nederlandse Joden. De vele Palestijnse doden die daarna zijn gevallen en het verdriet daarom, betekent niet dat het verdriet van Joodse Nederlanders verdwenen was. Een respondent vertelde:

‘Ik heb veel contact met progressieve Joodse opiniemakers. Eén ding hebben ze gemeen: ze hebben een diep gevoel van eenzaamheid beleefd. Het gevoel dat er geen ruimte is voor hun gevoelens.’

Er heerst een gevoel van onveiligheid. Veel hebben het gevoel te behoren tot een minderheid die geen weerklank vindt voor de eigen identiteit in algemene organisaties en scholen. Dat heeft geleid tot groei van Joodse organisaties, scholen en initiatieven. Maar ook tot de noodzaak om beveiliging te organiseren op Joodse scholen (zoals te lezen in dit [artikel van Revive](#) en dit [artikel van het Reformatorisch Dagblad](#)). De groei van Joodse organisaties zien de geïnterviewden als iets positiefs, maar ze wijzen er ook op dat het verblijven in een eigen ‘bubbel’ verblindend kan werken.

‘Er is een grote aanwas bij de Joodse organisaties en scholen. Ook mensen die niet zo’n sterke Joodse identiteit hadden, zijn hier nu meer mee bezig.’

Die bubbel bestaat volgens één van de respondenten ook op de universiteiten:

‘Joodse studenten keren naar binnen en zijn in hun angst kunnen ze ook de nuance soms niet meer zien.’

Het gaat dus om elkaar versterkende tendensen. De kleine gemeenschap maakt dat lang niet iedereen een beeld heeft van Joden uit de eerste hand. Het leidt tot vertekende beelden, die ertoe leiden dat de kleine gemeenschap zich nog meer een minderheid voelt en zich terugtrekt. En zo komen nog minder mensen Joden in het dagelijks leven tegen.

#### **4.5. Aanpak van antisemitisme of aanpak van discriminatie?**

De meeste deskundigen vinden het belangrijk dat er niet gepolariseerd wordt wanneer we spreken over antisemitisme. Het is belangrijk dat andere vormen van discriminatie ook net zoveel aandacht krijgen. Ze zien dat andere minderheidsgroepen - zoals moslims en Nederlanders van kleur of met een migratieachtergrond - zich ongehoord en gediscrimineerd voelen. Dit gevoel begrijpen zij. De media en politiek spelen een grote rol

daarin. Omdat zij vaak ook moslims en migrantengroepen neerzetten als antisemitisch en daarbij moslimhaat verspreiden. Onderzoek onder islamitische jongeren levert wel specifieke risicofactoren en triggers op die antisemitisme tot gevolg hebben. Namelijk de situatie in Israël/Palestina en voetbal. Dat blijkt onder meer uit dit [onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut](#).

Er moet daarom een brede aanpak zijn van racisme en discriminatie, maar dan wel met specifieke aandacht voor antisemitisme. Antisemitisme heeft een eigen geschiedenis, net als andere vormen van racisme en discriminatie. De aanpak van antisemitisme moet daarop aangescherpt worden. Dat geldt niet alleen voor antisemitisme, maar ook voor andere vormen van racisme. Hoe dat kan, zien we terug in het tot stand komen en de teksten van het [Joods Manifest](#), het [Zwart Manifest](#), het [Manifest tegen Anti-Aziatisch racisme](#) en het [Manifest tegen Islamofobie](#).

Volgens een deel van de geïnterviewden groeit antisemitisme niet meer dan andere vormen van discriminatie. Alle vormen nemen toe, denken zij.

‘Leg nou eens antisemitisme naast racisme, naast vrouwenhaat, naast homohaar, naast moslimhaat, naast al die andere haten die we hebben. En kijk dan eens of het allemaal groeit, of welke harder groeit dan de ander. Met het verdwijnen van veel normbesef dat alles mag en moet gezegd kunnen worden, met alles wat mogelijk is geworden door sociale media, is het allemaal veel erger geworden. Als je nou zo’n vergelijkend onderzoek maakt, dat allemaal naast elkaar legt en dan zou blijken dat antisemitisme er bovenuit steekt, dan heb je je casus, dan heb je een zaak. Zolang dat er niet is: ik geloof het niet, echt niet.’

De deskundigen zeggen dat alle vormen van discriminatie even belangrijk zijn om te bestrijden. Specifieke aandacht kan nodig zijn om de verschillende historische achtergronden en uitingsvormen te begrijpen. Maar de verschillende gronden waarop discriminatie plaatsvindt, moeten gelijk behandeld worden. De aanpak van antisemitisme heeft een bredere aanpak van discriminatie nodig.

In de geschiedenis zie je dat Joodse organisaties opkwamen voor een bredere aanpak van racisme. Dat zie je in het heden ook nog steeds. Hierover vertelt één van de geïnterviewden:

‘Het één kan niet zonder het ander. Je kan antisemitisme niet bestrijden zonder discriminatie te bestrijden. Dat kunnen we ook leren uit de geschiedenis. Zo wilde de VN aanvankelijk na de Tweede Wereldoorlog een verdrag tegen antisemitisme. De Joodse organisaties hebben toen

gezegd dat ze een verdrag tegen racisme in het algemeen en niet alleen tegen antisemitisme wilden. Als de ene groep gediscrimineerd wordt, wordt de andere het vroeg of laat ook.’

Een deskundige noemt ook dat het ‘bewonderingswaardig’ is hoe de overheid antisemitisme wil voorkomen en bestrijden. Andere vormen van uitsluiting zouden op die manier aangepakt moeten worden, maar dat is niet het geval. De aanpak van antisemitisme zou eigenlijk een voorbeeld kunnen zijn voor de aanpak van andere vormen van discriminatie.

‘De aandacht en de intensiteit waarmee men antisemitisme wil voorkomen en bestrijden, is bewonderenswaardig. Dat zou eigenlijk het schoolvoorbeeld moeten zijn hoe je ook andere vormen van institutionele racisme zoals anti-moslim racisme en anti-Zwart racisme zou moeten aanpakken. En dat zien we niet.’

Er zou dus voor iedere vorm een aparte nationaal coördinator moeten komen, of er moet juist maar één aanpak bestaan. Op dit moment bestaat een Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme en een Nationaal Coördinator Antisemitisme Bestrijding.

‘Ik zou dus kiezen voor óf allemaal nationale coördinatoren anti-moslimracisme, anti-Zwartracisme of je kiest gewoon voor één nationale coördinator tegen racisme en discriminatie.’

Er zit volgens andere respondenten wel een meerwaarde in een specifieke aanpak van antisemitisme. Het gaat dan met name om een plek waar Joden zich veilig voelen om discriminatie te melden. Discriminatie en dus ook antisemitisme kan gemeld worden bij de antidiscriminatievoorzieningen (Discriminatie.nl) en bij de politie. Maar Joden melden ook bij het CIDI, het Centrum Informatie en Documentatie Israël.

‘Natuurlijk moet je generieke aanpak hebben, zoals het meldpunt discriminatie waar je terecht kan. Maar veel Joden durven helemaal niet te melden bij de politie, net als trouwens veel moslims. Omdat ze het beeld hebben dat er helemaal niks mee gebeurt. En dan melden ze bijvoorbeeld bij het CIDI, waardoor het iets aparts wordt. [...] Ik ben wel voor een specifieke aanpak, Omdat het echt een heel specifiek probleem is: het is duizenden jaren oud. Er is ook veel expertise op. Als Joden zich superveilig zouden voelen in die hele antidiscriminatiebeweging kan je het op één hoop gooien, maar dat is dus niet zo. Ze gaan zich niet melden bij dezelfde clubjes die ze neerzetten als kolonist en imperialist. Echt niet.’

Een brede aanpak vraagt dus ook iets van de algemene instanties: iedereen moet zich daar veilig voelen om te melden. Ook Joden die antisemitisme willen melden.

Lees meer in dit [onderzoek van KIS over het combineren van de aanpak van verschillende vormen van discriminatie](#).

## 4.6. Wat nodig is om de aanpak succesvol te maken

We vroegen de deskundigen naar wanneer een aanpak geslaagd zou zijn. Dat was een lastige vraag. Eén van hen suggereerde het belang van het versterken van de sociale norm:

‘Ik denk dat je klaar bent met de aanpak op het moment dat je het zelfkritisch en zelfreinigend vermogen in je samenleving in je land, op straat, in instituties, op de werkvloer op school zo gevoed hebt, dat het zichzelf corrigeert. Dat men het als samenleving niet accepteert als er iemand op een bepaalde manier bejegend wordt. Of dat nou vanwege diens geloof, of afkomst, of seksuele oriëntatie is. Maar tot die tijd denk ik wel dat je echt normen moet stellen. Normen moet bewaken en daar waar nodig moet gaan handhaven. Het enige wat Nederland altijd goed in is geweest, is consensus en polderen. Zelfs over afgrijselijke dingen als racisme en discriminatie polderen we, maar zachte heelmeesters maken stinkende wonden.’

Deskundigen noemden diverse interventies om antisemitisme en andere vormen van discriminatie aan te pakken. Hieronder lichten we de belangrijkste toe.

### 4.6.1. Dialoog tussen bevolkingsgroepen

Dialoog is belangrijk omdat persoonlijke ervaringen delen, bijdraagt aan empathie. Naast zulk interpersoonlijk contact is het van belang dat iedereen de gelegenheid heeft om kennis over antisemitisme en de

geschiedenis ervan op te doen. Dat kan op school maar ook via musea of informatieve websites. Bijvoorbeeld via jck.nl. Dat is de website van het Joods Cultureel Kwartier, dat onder meer het Joods Museum huisvest. Hier is ook een onderdeel speciaal voor jongeren ingericht, waarin Joodse cultuur tastbaar wordt gemaakt.

Als verschillende groepen zoals Joden, christenen en moslims dialoog voeren, is het belangrijk dat men nieuwsgierig naar elkaar blijft. Deskundigen noemen hier voorbeelden van jongeren die met elkaar het gesprek aangaan. Jongeren met wie geïnterviewden werken, geven ook aan dat ze het makkelijker vinden om over gevoelige onderwerpen binnen hun eigen kring te spreken.

‘Ik denk als je elkaar net kent, dan denk je van ja, oké, die persoon verschilt zoveel met hoe ik erin sta, ik mijd even het contact. (...) Ze zeggen over die gesprekken over bijvoorbeeld het boycotten: die voeren we met onze vrienden, dus je deelt je eigen mening continu met je eigen vrienden om een soort bevestiging te krijgen. Dat is ook logisch natuurlijk, maar niet dat je het deelt met de ander. En eigenlijk is dat juist wel het waardevolle om een soort dialoog te krijgen. Maar ja, in zulke spannende tijden snap ik dat wel dat je niet met een vreemde gaat doen. Dus ja, ik denk wel dat het faciliteren van die gesprekken en de kans om op een voorzichtige manier je ervaring op tafel te leggen. Dat is heel waardevol.’

Het is belangrijk om een vertrouwensband op te bouwen binnen een dialooggroep. Het is voor jongeren vaak spannend om deel te nemen aan dialoog. En het is belangrijk dat het gesprek goed begeleid wordt.

‘Het klinkt zo cliché, maar er moet wel echt een vertrouwensbasis zijn voordat er openheid is. En dan gaat wel redelijk vanzelf. En wat de jongeren ook zeiden, daar sta ik ook niet bij stil: ‘We zitten hier met bibberende hart, omdat we het zo spannend vinden. Het is toch ook wel heel eng om die stap te maken, want je weet gewoon niet hoe zo’n gesprek gaat en wat je op je afkrijgt.’ Dus ja, het is echt belangrijk om het gesprek te voeren met elkaar onder goede begeleiding.’

Praten vanuit iemands emotie is belangrijk om begrip te creëren tussen groepen. Daar kunnen bepaalde dialoogmethoden voor ingezet worden, zoals de socratische dialoog. In een socratisch gesprek worden onderzoekende vragen gesteld en wordt het oordeel uitgesteld.

‘Mensen zijn geneigd om vaak te zeggen van: nou ja, maar dat komt toch omdat de overheid in Israël dit en dat? Dan zeggen we ook van: ja, maar goed, we gaan nu niet hebben over de overheid, maar vertel, wat doet het dan met je? En de methode die wij gebruiken is socratische dialoog, dus dan ga je steeds terug naar je emotie, je ervaring, et cetera.’

Doordat mensen uit verschillende bevolkingsgroepen in dialoog gaan, ontstaat persoonlijke ontmoeting. Deskundigen zien dat er in de praktijk vooroordelen doorbroken worden door middel van dialoog.

‘Elk persoon heeft nog een ander idee dat je de volgende keer ook denkt van ja, maar wacht even. Je gaat even iets dieper nadenken zonder elkaar altijd in de karikatuur te blijven zien. Want dat is als je elkaar niet ontmoet, dan ga je gewoon af op het beeld van moslim en Jood, een christen en alles wat je eigenlijk via je eigen groep meekrijgt. Want er wordt heel veel gevormd, altijd over de andere groep en dat kan je niet doorbreken als je elkaar niet ontmoet.’

Tegelijkertijd is dialoog een kleinschalige manier van werken en verzuchten geïnterviewden dat je ook zoveel mensen niet bereikt en dezelfde mensen meerdere malen.

‘Dialoog is zo belangrijk, maar wat doen we met de grote groepen mensen die hier er niet direct bij betrokken zijn?’

#### 4.6.2. Contact en counterstereotypen

Ontmoetingen en contact helpen om stereotypen over ‘de ander’ te verminderen. Dit is ook een interventie die volgens deskundigen op verschillende manieren ingezet kan worden. Ontmoeting helpt niet alleen bij antisemitisme, maar ook bij andere vormen van discriminatie en racisme.

‘Tuurlijk zijn er clubs die Joden naar de klaslokalen sturen, dus dat mensen eindelijk eens een Jood zien. Dan blijkt het ook gewoon heel normaal mens te zijn en al die stereotypen die kloppen dan helemaal niet. Dus hoe kunnen we ontmoetingen stimuleren tussen mensen, juist ook mensen die allerlei stereotypen over mekaar hebben? En dat geldt voor de klaslokalen, maar ook breed in de samenleving.’

Een ander belangrijk onderdeel van de aanpak van antisemitisme zou ook moeten zijn dat het ‘cultureel archief’ niet meer doorgegeven wordt (zie paragraaf 4.1 over de betekenis van een cultureel archief). Negatieve stereotypen moeten worden tegengegaan, zodat de jongere generaties deze niet meer meekrijgen.

‘Het zal wel heel, heel mooi zijn als we als samenleving erin slagen dat doorgeven van dat cultureel archief, van die negatieve stereotypes, dat dat we dat weten te stoppen. Dus dat eigenlijk de jongere generaties niet die beelden meekrijgen.’

Om tegenwicht te bieden aan antisemitische beelden en stereotypen over Joden, is het belangrijk om ontmoetingen met mensen die zichtbaar Joods leven in Nederland te faciliteren. Deskundigen hebben het over het tonen van positieve beelden over Joden en de Joodse cultuur, wat ook wel counterstereotypen zijn.

‘We moeten antisemitisme tegengaan en aanwijzen waar het mis gaat en welke stereotypen fout zijn en wat de gevolgen daarvan zijn. Een minstens zo belangrijk tegengif is natuurlijk laten zien wie Joden wel zijn en wat Jodendom betekent en wat de plek van Joden in de Nederlandse samenleving bijvoorbeeld is. En in de Europese cultuur. Het is dus niet alleen het negatieve bestrijden, maar ook het positieve laten zien.’

Ervaringen delen is een effectieve manier om vooroordelen over anderen weg te nemen en empathie te vergroten. Dit kan gedaan worden door verhalen die verschillende perspectieven laten zien naast elkaar te leggen. Mensen die vervolging meegemaakt hebben in de Tweede Wereldoorlog hun ervaringen laten delen, werkt volgens de geïnterviewden die dat zelf soms ook doen:

‘Als ik het niet heb meegemaakt, dan heeft mijn vader en moeder het wel meegemaakt in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. En wat betekent het dan? Ze moesten vluchten en onderduiken. Dan werden ze opgepakt en gestuurd naar kampen. Dat is dan het verhaal van mijn ouders met dat aanknopingspunt. En dan hangen ze ook echt aan je lippen hoor, want dan is het al boven de geschiedenis uitgetild en dat kunnen we niet verwachten van de gemiddelde docenten in Nederland.’

Deskundigen noemen wel dat het beter is om niet zomaar iemand uit te nodigen om voor de klas te spreken. Het moet wel aansluiten op het leven van scholieren, zoals bijvoorbeeld het verhaal laten horen van iemand van de eigen leeftijd.

‘Zomaar een Jood vragen om ervaringen te delen, dan staat dat wel op grote afstand van het leven van scholieren. Je zou dan beter iemand van hun eigen leeftijd kunnen vragen. Of het verhaal van iemand van hun eigen leeftijd laten zien.’

Het is bovendien niet altijd makkelijk om ervaringsdeskundigen te vinden. Er zijn lesmethoden ontwikkeld die gebruikmaken van verhalen. Ook dat kan helpen om empathie op te wekken en counterstereotypen te tonen.

‘Dat is een specifieke lesbrief die we gemaakt hebben op een werkblad vlak na 7 oktober 2023. Waarin een Nederlands-Joods meisje en een Syrisch-Palestijnse vluchteling allebei vertellen hoe ze geconfronteerd worden met dat ze de schuld krijgen voor dingen waar ze niks mee te maken hebben. En door die twee verhalen naast elkaar te leggen, kan je leerlingen laten nadenken over wat een Joods persoon in Nederland of de moslim in Nederland te maken heeft, met oorlog of terrorisme. Of dat het daar gebeurt en niet hier. En, dat klinkt heel simpel, dat is niet zo, want mensen hebben natuurlijk toch diepgaandere emoties erbij. Maar we horen wel van docenten een enkele keer dat dit voor hun werk een hele fijne werkvorm was.’



Inleving en empathie zijn effectieve mechanismen die vooroordelen en stereotypen kunnen verminderen. Zie de uitleg in de [video van KIS](#). Een andere aanpak die kan werken, is het laten zien van counterstereotypen: mensen die niet voldoen aan een stereotiep beeld. Meer over wat wel en niet werkt volgens de wetenschap, om discriminatie te verminderen, vind je in dit [dossier van Movisie](#).

### 4.6.3. Kennis en dialoog in de klas

Deskundigen zien bij jongeren een gebrek aan kennis over antisemitische stereotypen en complottheorieën. Daarom zou er ook kennis verspreid moeten worden over de beelden die onder jongeren bestaan die antisemitisch zijn. Leerlingen weten lang niet altijd dat iets antisemitisch is.

‘En dan ga je ook in gesprek en dan blijkt eigenlijk dat die beelden [stereotypen, red.] heel vaak met name bij jongeren voorkomen door een volkomen gebrek aan kennis of aan hoe de wereld eigenlijk in elkaar zit.’

Docenten hebben inhoudelijke kennis nodig over antisemitisme. Zodat ze toelichting kunnen geven over stereotypen en de geschiedenis daarvan. Ook is het belangrijk dat er kennis is over de actualiteit. En dat die ook meegenomen wordt in de lessen.

‘Als het gaat over samenleving hier in Nederland, gaat dat over antisemitisme en het herkennen van die stereotypen en de achtergronden van die stereotypen. Dat is denk ik de primaire opgave voor docenten hier in Nederland. Natuurlijk hebben we daarnaast nog het conflict en alles wat in het Midden-Oosten speelt. Het is heel goed als daar bij geschiedenis of bij weet ik welke vakken dat daar ook aandacht aan wordt besteed.’

De deskundigen zien het gebrek aan handelingsbekwaamheid bij docenten als een uitdaging. De docenten weten vaak zelf niet hoe zij het gesprek over de Tweede Wereldoorlog met de klas kunnen voeren. Ook in de klas kan een dialoog aangaan goed werken. Verschillende respondenten zeggen dat het belangrijk is om de veiligheid van het gesprek voorop te stellen. De docent speelt hier een belangrijke rol in het begeleiden van de gesprekken in de klas. Volgens een geïnterviewde zijn er een aantal dingen waar een docent op kan letten tijdens het voeren van dialoog. Daar hebben docenten kennis over nodig. Er zijn trainingen ontwikkeld voor docenten om te leren omgaan met heftige uitspraken en dialoog in de klas. Zie bijvoorbeeld de [handleiding Je hebt makkelijk praten van School en veiligheid](#), [Handboek burgerschapsonderwijs van ProDemos](#) en [tips voor socratische gespreksvoering](#).

‘Het is ontwikkeld vanuit een behoefte vanuit het onderwijsveld, leraren, die bij ons aankloppen met dat ze te maken hebben met heftige oneliners in de klas. En toen hebben we besloten om een training te ontwikkelen. Het is een training van een hele dag met in de middag een trainingsacteur erbij om echt te oefenen op heftige uitspraken die niet door de beugel kunnen. Om te oefenen met direct daarop reageren zodat het veilig blijft voor de groep en om te zorgen dat je niet uit verbinding gaat met een leerling die zoiets zegt.’

Deskundigen raden aan om door te vragen wanneer iemand heftige uitspraken doet. Vraag door naar de achtergronden van hun uitspraken. Bij het voeren van een goed gesprek is het belangrijk dat je de woorden van iemand begrenst, maar dat je de persoon wel erkent en ruimte geeft.

‘Het begrenzen van de woorden die worden gezegd, dus niet van de mening van de persoon. Daarmee hou je het eigenlijk veilig voor de klas, want je laat zien dat je staat voor alle groepen die er zijn. En je zegt: deze woorden kun je gewoon niet gebruiken zo. En in dezelfde ademteug doe je een uitnodiging om in verbinding te blijven, dus je stelt een vraag over: wat heb je meegemaakt dat je je zo daarover uit? Dus je probeert uit te vragen wat die onderliggende zorgen zijn die ze misschien hebben, of de behoefte. En dat gesprek is het belangrijkste als dat je lukt in de klas, om op die onderlaag te praten. Dat werkt juist verbindend in plaats van polariserend.’

Het helpt daarnaast niet om anderen met een eigen standpunt te willen overtuigen, ook niet als docent. Dat is niet helpend in dialoog. Daarom is het belangrijk om te kunnen reflecteren op de eigen standpunten bij het aangaan van een dialoog.

‘Een heel belangrijk onderdeel daarvan is, is het reflecteren op je eigen standpunt. Omdat ook in de klas, maar ook daarbuiten is er denk ik de neiging om iemand meteen te willen overtuigen van een andere mening, terwijl dat niet helpend is. Want als je meteen het andere verhaal daar tegenover zet, dan wordt iemand bevestigd in zijn eigen gedachtegoed. Dan probeert iemand zich vast te houden en wordt daar alleen maar steviger in, dus dat werkt niet.’

Het is niet mogelijk om neutraal te zijn: je neemt altijd jezelf mee. Zet in dialoog standpunten naast elkaar en vertel daarbij je eigen mening. Laat bijvoorbeeld aan jongeren of leerlingen zien dat je je mening zou kunnen bijstellen door naar anderen te luisteren.

‘Als je erin slaagt dan als leerkracht een gesprek te voeren waarin je je mening wel geeft, maar ook laat zien dat je door te luisteren naar de ander misschien ook wel je mening zou kunnen bijstellen. De ultieme dialoog is dus niet: ik blijf bij mijn standpunt en dat is het. Maar: zet jij jouw standpunt maar hiernaast en we luisteren naar elkaar en ik kan begrip opbrengen voor jouw mening.’

## 4.7. Wat geïnterviewden niet willen in de aanpak

De meeste geïnterviewden benadrukken dat ze zouden willen dat we niet meegaan in het zondebokdenken over mensen met een migratieachtergrond/moslims. Antisemitisme was er immers ook al voordat de meeste huidige migrantengroepen in Nederland kwamen wonen.

‘Als je vandaag alle Turken, Marokkanen en mensen met Afrikaanse roots, of uit Midden- en Oost-Europeanen het land uit zou sturen, dan zouden Joden vanzelf wel weer het zondebokje in Nederland worden.’

Volgens sommige respondenten moet er vanuit de Joodse gemeenschap duidelijker een norm gesteld worden. In de politiek en door sommige woordvoerders wordt er eenzijdig verwezen naar specifieke gemeenschappen waar het probleem van antisemitisme zou liggen. Dat helpt niet.

‘De manier waarop sommige (zelfbenoemde) woordvoerders van de Joods-Nederlandse gemeenschap zich opstellen, helpt niet. Ze doen mee aan het criminaliseren van andere gemarginaliseerde gemeenschappen van kleur en/of geloof.’

De geïnterviewden wijzen er ook op dat een aparte aanpak van antisemitisme voor meer negatieve attitudes richting Joden zou kunnen zorgen. Zoals al besproken zou een alternatief kunnen zijn om ook voor andere vormen van discriminatie en racisme een aparte coördinator aan te stellen, zoals in dit [opinieartikel van OneWorld](#) wordt gesteld.

‘Ik hoor wel dat er een behoefte is bij de Joodse gemeenschap om dat wel apart te blijven benoemen, maar ik weet daar niet het fijne van. Maar wat ik dan veel terugkrijg van moslims, kennissen, contacten en jongeren, van ja, dan wordt er weer iets speciaals voor antisemitisme opgesteld. En wanneer wordt moslimdiscriminatie apart gesteld met een aparte coördinator? Dus dat vormt eigenlijk een beetje de negatieve attitude richting de Joodse groep. En dat is denk ik wat je eigenlijk niet wilt.’

Ook kan een aparte aanpak en een sterkere focus op antisemitisme dan op andere vormen van racisme ervoor zorgen dat andere groepen zich uitgesloten voelen. Er ontstaat een spanningsveld omdat de indruk van een hiërarchie in vormen van discriminatie kan ontstaan, met antisemitisme bovenaan.

‘Als het gaat om antisemitisme wordt het soms ook wel als heel ingewikkeld en voor de scholen in die zin als belastend ervaren. Dat er een gevoel gecreëerd wordt door het maatschappelijk debat van een hiërarchie van vormen van discriminatie. En dan probeer ik het genuanceerd te zeggen, maar in feite, als ik het wat platter zeg, dan is het dat het scholen soms aan hun leerlingen moeten uitleggen: maar waarom gaat het In de media de hele tijd over antisemitisme en gaat het niet over... Nou ja, vul maar in. Waar ik me dan zorgen over maak en of dat nou een gendervraagstuk is, of moslimdiscriminatie of inderdaad politieke opvattingen rondom wat er in het Midden-Oosten gebeurt? Dat is de spanning.’

Daarnaast benoemen deskundigen dat de aanpak van antisemitisme niet ten koste mag gaan van aanpakken van andere discriminatiegronden. Er kan lering worden getrokken uit de specifieke aanpak van antisemitisme voor andere vormen van racisme en discriminatie. Zo kunnen er bijvoorbeeld lessen worden getrokken uit lessen over de Holocaust die gelden voor alle vormen van uitsluiting.

# 5.

## Tips over de aanpak van antisemitisme

De vraag die we door middel van de verkenning wilden beantwoorden was:

**Welke aanwijzingen zijn er dat de interventies voor de aanpak van antisemitisme die eerder effectief waren in de huidige context niet meer werken?**

We moeten concluderen dat vooral het gevoel van onveiligheid vergroot is. We bevinden ons in een crisis die oude vooroordelen en stereotypen weer laat opborrelen. Geïnterviewden geven aan dat de situatie nu niet radicaal anders is dan hiervoor en dat de huidige aanpak dus ook niet radicaal anders moet. De huidige situatie vraagt wel nadrukkelijk om extra aandacht voor de volgende elementen:

### **1. Zet in op wederzijdse erkenning van gevoelens: organiseer dialoog op menselijke maat**

Uit de ervaring van de geïnterviewden blijkt dat een gesprek op menselijke maat het meeste kans op succes biedt. Elkaars verdriet erkennen, zonder daaraan een 'hiërarchie' te verbinden, helpt om elkaar in het gesprek te vinden. Dit kan iedereen in eigen omgeving toepassen. Er zijn meerdere initiatieven die een dialoogaanpak ondersteunen of zelf uitvoeren:

- School en Veiligheid ondersteunt docenten die in gesprek willen over moeilijke onderwerpen in de klas.
- Scholen kunnen vragen om een bezoek van Saïd en Lody.
- De Anne Frank Stichting heeft onder meer mooi materiaal waarin persoonlijke verhalen een hoofdrol spelen.
- Het Overleg Joden Christenen Moslims heeft ervaring met het organiseren van dialoog, net als Yalla! en Deel de Duif.

### **2. Vergroot de kennis over culturele en historische achtergronden van zowel Joden in Nederland als van zionisme en het ontstaan en voortbestaan van Israël en Palestina**

Er bestaat geen realistisch beeld over Joden in Nederland. Woorden als 'zionisme' en 'antisemitisme' worden gebruikt zonder achtergrondkennis over de geschiedenis. Zionisme is toch vooral een politieke ideologie. Het is te onderscheiden van het beleid van de regering van Israël. Al lopen deze door elkaar, afhankelijk van welke regering er in Israël aan de macht is. Belangrijker is om het verschil te benadrukken tussen Joodse mensen met hun diversiteit aan ideeën, en de politiek van Israël. Het onderwijs kan hier een belangrijke bijdrage leveren. Joodse geïnterviewden benadrukken dat ze het nodig vinden dat er onder de Nederlandse bevolking zowel

kennis over het verleden is als kennis over het heden. Het Joodse leven is immers meer dan alleen de Holocaust en de politiek van Israël. Een onderdeel hiervan kan zijn om Joodse mensen uit te nodigen, maar ook door bijvoorbeeld het Joods Museum of een plaatselijke synagoge te bezoeken. Vanuit de Nationaal Coördinator Antisemitisme Bestrijding wordt hier de komende tijd extra aandacht aan besteed.

### **3. Zet in op een brede aanpak van discriminatie, maar laat diversiteit in ervaringen zien**

Meerdere geïnterviewden pleiten voor specifieke aandacht voor antisemitisme, maar wel als onderdeel van een bredere aanpak. Zoals ze ook aandacht willen voor antimoslimracisme. Een brede aanpak geeft de meeste mogelijkheden om vanuit solidariteit te denken. Waar discriminatie individuen afwijst op basis van hun groepslidmaatschap en één van hun kenmerken, blijkt telkens weer hoe belangrijk het is om de diversiteit binnen groepen mensen te zien en benoemen. Spreken ‘namens de groep’ zou plaats moeten maken voor het ruimte geven aan meerstem-

igheid. Voor professionals in allerlei domeinen is de aanbeveling om vanuit een brede aanpak te werken, maar te benoemen of en wanneer er iets specifiek nodig is. Een vraag aan de overheid is hoe het werk van de Nationaal Coördinator aanpak Discriminatie en Racisme en van de Nationaal Coördinator Antisemitisme Bestrijding nog beter verbonden kan worden. En hoe er ruimte gemaakt kan worden voor de aanpak van antimoslimracisme.

### **4. Voorkom het gebruiken van andere groepen als zondebok: discriminatie bestaat en is geworteld in alle bevolkingsgroepen in Nederland**

Het is onjuist en ongewenst om te spreken van een ‘integratieprobleem’ als oorzaak van antisemitisme, zien geïnterviewden op basis van kennis en uit de dagelijkse praktijk. Moslims aanwijzen als voornaamste plegers gaat voorbij aan de feiten en versterkt bovendien stereotypering van deze groep.

# 6.

## Bijlage: Definities

### Antisemitisme

Zie onder 3. Waar hebben we het over? ([p 10](#))

### Discriminatie

Discriminatie is mensen anders behandelen, achterstellen of uitsluiten op basis van persoonskenmerken. Deze kenmerken worden discriminatiegronden genoemd. Discriminatie onder meer op grond van ‘ras’ en godsdienst is wettelijk niet toegestaan (College voor de rechten van de Mens, z.d.).

### Racisme

Racisme als een systeem van overtuigingen (vooroordelen), praktijken (discriminatie) en beleid dat gebaseerd is op het idee van ‘ras’, dat ten goede komt aan degenen met macht. Historisch (gezien) zijn dat mensen die worden gezien als ‘wit’ (Haeny et al., 2021). Racisme gaat dus over het degraderen van bepaalde groepen en hen te behandelen op basis van deze ongefundeerde overtuigingen (Braveman, 2022).

### Antimoslimracisme

Het gaat dan om het racisme waar moslims of iedereen die als moslim wordt gezien slachtoffer van wordt.

Ter toelichting: in de praktijk lopen discriminatie, vooroordelen, stereotypen en systematische achterstelling op basis van expliciet fysieke kenmerken en op basis van cultuur en religie door elkaar lopen (Tierolf et al., 2018). Zo worden moslims vaak afgeschilderd als een homogene groep die totaal ‘anders’ is (Tornberg et al., 2016). Er is dan sprake van zogeheten ‘racialisering’ van moslims (Dawnes 2021). Dat betekent dat moslims steeds meer als één groep worden beschouwd. Met statische eigenschappen vanwege hun fysieke en culturele kenmerken (De Koning, 2016; Garner & Selod, 2015). Er wordt dan gesproken van anti-moslimracisme (Fekete, 2004). In de praktijk krijgen ook mensen die uit het Midden-Oosten komen maar geen moslim zijn te maken met deze vorm van racisme, blijkt uit een studie uit Groot-Brittannië (Hunter & McCallum Guiney, 2023). In de beleving van veel mensen vormen moslims dus een groep die fysiek herkenbaar is, waarmee ze als apart ‘ras’ worden gezien. Dit gebeurde eerder ook bij Joden. Hoewel zij een religieuze groep vormen, worden zij door de eeuwen heen vaker gezien als een ander ras (zie Pearce et al., 2020).

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid hanteert bij voorkeur de term moslimdiscriminatie.

# 7.

## Bijlage: Respondenten

Voor deze verkenning is gekozen voor het anoniem weergeven van de quotes. De gesprekken waren open, maar het onderwerp roept veel op. Omdat niet iedereen genoemd wilde worden, is besloten niemand bij naam te noemen.

Voor deze verkenning is gesproken met vertegenwoordigers van onder meer:

- Anne Frank Stichting
- Izi Solutions
- Saïd en Lody
- Stichting School en Veiligheid
- Yalla!
- Leer Je Buren Kennen

Geïnterviewden hadden onder meer als functie:

- Voorzitter dialoogcommissie Liberaal Joodse Gemeente Amsterdam
- Emeritus-hoogleraar Mensenrechtenrecht
- Hoogleraar Joodse Studies
- Orthodox Joods rabbijn
- Directeur
- Adviseur



# 8.

## Bijlage: Initiatieven

Veelbelovende initiatieven, te vinden op internet:

[Stories That Move - Anne Frank Stichting | KIS](#)

[E-learning Dialoog onder Druk - School en veiligheid](#)

[Dialoog onder Druk | KIS](#)

[Saïd en Lody | KIS](#)

[Deel De Duif](#)

[Home - Dit is Yalla!](#)

[Jongeren - OJCM](#)

[Dialoogtraining voor docenten - Diversion](#)

# Bronnen

Amnesty International (2024). Israël pleegt genocide in Gaza. Geraadpleegd van <https://www.amnesty.nl/actueel/israel-pleegt-genocide-in-gaza>

Anne Frank Stichting (2024, 5 april). Verklaring toenemend antisemitisme. Geraadpleegd van <https://www.annefrank.org/nl/over-ons/nieuws-en-pers/nieuws/2024/4/5/verklaring-toenemend-antisemitisme/>

Asante, A., Briels, B., Broekroelofs, R., Cadat Lampe, M., Van Eden, D., Felten, H., Van Hinsberg, A., Kros, K., Poerwoatmodjo, J., & Vlug, J. (2022). Geen ruimte voor discriminatie: Handreiking voor gemeenten voor het tegengaan van anti-Zwart racisme, antisemitisme, anti-moslim racisme, antiziganisme en lhbt+ discriminatie. Utrecht: Movisie. Geraadpleegd van <https://www.movisie.nl/publicatie/geen-ruimte-discriminatie>

Bailard, C. S., Graham, M. H., Gross, K., Porter, E., & Tromble, R. (2023). Combating Hateful Attitudes and Online Browsing Behavior: The Case of Antisemitism. *Journal of Experimental Political Science*, 1-14.

Beweging Zwart Manifest (2021). Zwart Manifest. Geraadpleegd van <https://zwartmanifest.nl/>

Braveman, P. A., Arkin, E., Proctor, D., Kauh, T., & Holm, N. (2022). Systemic And Structural Racism: Definitions, Examples, Health Damages, And Approaches To Dismantling: Study examines definitions, examples, health damages, and dismantling systemic and structural racism. *Health affairs*, 41(2), 171-178.

Cohen, S. (2020). *That's Funny, You Don't Look Antisemitic*. Geraadpleegd van <https://www.workersliberty.org/thats-funny-you-dont-look-antisemitic>

College voor de rechten van de mens (Zonder datum). Wat is discriminatie? Geraadpleegd op 28-1-2025 van <https://www.mensenrechten.nl/mensenrechten-voor-jou/discriminatie-en-gelijke-behandeling/wat-is-discriminatie>

College voor de Rechten van de Mens (2024). *Geweld rond Ajax-Maccabi: laat het recht zijn beloop krijgen en verdraagzaamheid centraal staan*. Geraadpleegd van <https://www.mensenrechten.nl/actueel/nieuws/2024/11/13/geweld-rond-ajax-maccabi-laat-het-recht-zijn-beloop-krijgen-en-verdraagzaamheid-centraal-staan>

Dawes, S. (2021). Islamophobia, racialisation and the 'Muslim problem' in France. *French Cultural Studies*, 32(3), 179-186.

Deckers, J., & Coulter, J. 2022. What Is Wrong with the International Holocaust Remembrance Alliance's Definition of Antisemitism? *Res Publica*. 2022;28(4):733-752. Geraadpleegd van [What Is Wrong with the International Holocaust Remembrance Alliance's Definition of Antisemitism? | Res Publica](#)

De Koning, M. (2016). Islamofobie & De racialisering van moslims. Een toelichting. Geraadpleegd op 5-12-2024 van <https://religionresearch.org/closer/2016/05/14/islamofobie-de-racialisering-van-moslims-een-toelichting-1/>

Divon, T., & Ebbrecht-Hartmann, T. (2022). # JewishTikTok: The JewToks' Fight against Antisemitism. In *TikTok cultures in the United States* (pp. 47-58). Routledge.

European Union Agency for Fundamental Rights [FRA] (2024). *Jewish People's Experiences and Perceptions of Antisemitism*. Geraadpleegd van <https://fra.europa.eu/en/publication/2024/experiences-and-perceptions-antisemitism-third-survey>

Runnymede Trust (2025). *Facing antisemitism: The struggle for safety and solidarity*. Geraadpleegd van <https://www.runnymedetrust.org/publications/facing-antisemitism-the-struggle-for-safety-and-solidarity>

Fekete, L. (2004). Anti-Muslim racism and the European security state. *Race & Class*, 46(1), 3-29.

Garner, S., & Selod, S. (2015). The racialization of Muslims: Empirical studies of Islamophobia. *Critical sociology*, 41(1), 9-19.

Free Press Unlimited (2024). De rol van de media tijdens de rellen: feiten versus frames. Geraadpleegd van <https://www.freepressunlimited.org/nl/actueel/de-rol-van-de-media-tijdens-de-rellen-feiten-versus-frames>

Gershovich, L. (2023). Anti-Semitism in the Propaganda and Public Discourse in Russia, Ukraine, and Belarus during the Russia-Ukraine War (February–August 2022)–ACTA. *Analysis of Current Trends in Antisemitism-ACTA*, 42(1), 1-43.

Grunberg, A. (2024). Wat maakt de jood? Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/wat-maakt-de-jood>

Haeny, A. M., Holmes, S. C., & Williams, M. T. (2021). The need for shared nomenclature on racism and related terminology in psychology. *Perspectives on Psychological Science*, 16(5), 886-892.

Hassan, S., & Caven-Atack, J. (2020). Anti-Semitism in cults and hate groups. *Anti-Semitism and Psychiatry: Recognition, Prevention, and Interventions*, 295-305.

Hodge, D. R., & Boddie, S. C. (2021). Anti-Semitism in the United States: An overview and strategies to create a more socially just society. *Social work*, 66(2), 128-138.

Hoogenboom, M. (2024). *Is het tijd voor een Nationaal Coördinator tegen Moslimhaat?* <https://www.oneworld.nl/mensenrechten/is-het-tijd-voor-een-nationaal-coordinator-tegen-moslimhaat/>

Hunter, A., & McCallum Guiney, F. (2023). Misrecognised as Muslim: the racialisation of Christians of Middle Eastern heritage in the UK. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 49(15), 4014-4032.

International Holocaust Remembrance Alliance [IHRA] (z.d.). *De werkdefinitie van antisemitisme van de IHRA*. Geraadpleegd van <https://holocaustremembrance.com/resources/de-werkdefinitie-van-antisemitisme-van-de-ihra>

Kennisplatform Inclusief Samenleven (2024). *Artikeloverzicht aanpak antisemitisme*. Geraadpleegd van <https://www.kis.nl/overzicht/artikeloverzicht-aanpak-antisemitisme>

Kuiper, R., & Stoker, E. (2024). *Het toenemende antisemitisme door de ogen van zes Joodse Nederlanders*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/binnenland/het-toenemende-antisemitisme-door-de-ogen-van-zes-joodse-nederlanders~bac633d1/>

[binnenland/het-toenemende-antisemitisme-door-de-ogen-van-zes-joodse-nederlanders~bac633d1/](https://www.volkskrant.nl/binnenland/het-toenemende-antisemitisme-door-de-ogen-van-zes-joodse-nederlanders~bac633d1/)

Maas, K, en Van Marwijk-Hol, M (2023). Antisemitisme in het voortgezet onderwijs. Een survey-onderzoek voor de Anne Frank Stichting. Geraadpleegd van [antisemitisme\\_in\\_het voortgezet onderwijs\\_-\\_def\\_-\\_2023.pdf](#)

Nationaal Coördinator Antisemitisembestrijding [NCAB] (2024). *Strategie Bestrijding Antisemitisme 2024-2030*. Geraadpleegd van <https://www.ncab.nl/actueel/nieuws/2024/11/22/strategie-bestrijding-antisemitisme-2024-2030>

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [OHCHR] (2020). *Rise in antisemitic hatred during COVID-19 must be countered with tougher measures, says UN expert*. Geraadpleegd van <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/04/rise-antisemitic-hatred-during-covid-19-must-be-counterred-tougher-measures?LangID=E&NewsID=25800>

Pearce, S. J. (2020). The inquisitor and the Moseret: The invention of race in the European middle ages and the new English colonialism in Jewish historiography. *Medieval Encounters*, 26(2), 145-190.

Poulton, E. (2020). Tackling antisemitism within English football: A critical analysis of policies and campaigns using a multiple streams approach. *International Journal of Sport Policy and Politics*, 12(1), 25-47.

Republiek Allochtonië (2024). *Manifest tegen Islamofobie*. Geraadpleegd van <https://www.republiekallochtonie.nl/userfiles/files/MANIFEST%20tegen%20toenemende%20islamofobie.pdf>

Rijksoverheid (2024). *Handreiking omgaan met antisemitische incidenten op scholen*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brochures/2024/05/17/handreiking-omgaan-met-antisemitische-incidenten-op-scholen>

Said, E. W. (1994). *Culture and imperialism*. New York: Vintage Books

Stichting Asians Raisins & Pan Asian Collective (2023). *Agenda tot Manifest tegen anti-Aziatisch racisme*. Geraadpleegd van <https://pac.tv/wp-content/uploads/2023/05/agendaantiaziatischracisme-v.-110523.pdf>

Stichting Oy Vey (2024). *Het Joods Manifest*. <https://joodsmanifest.nl/>

Tierolf, B., Drost, L., Van Kapel, M., & medewerking van Willem Wagenaar, M. (2018). *Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland*. Amsterdam: Anne Frank stichting.

Topor, L. (2022). Explanations of Racism and Antisemitism in Global White Supremacist Thought. *ISGAP Occasional Paper Series*, 6.

Törnberg, A., & Törnberg, P. (2016). Muslims in social media discourse: Combining topic modeling and critical discourse analysis. *Discourse, Context & Media*, 13, 132-142.

Trouw (2024). VN-rapporteur: redelijke gronden om aan te nemen dat Israël genocide pleegt. <https://www.trouw.nl/buitenland/vn-rapporteur-redelijke-gronden-om-aan-te-nemen-dat-israel-genocide-pleegt~bb1fd596/>

Vergani, M., Goodhardt, D., Link, R., Adamczyk, A., Freilich, J. D., & Chermak, S. (2022). When and how does anti-semitism occur? the different trigger mechanisms associated with different types of criminal and non-criminal hate incidents. *Deviant Behavior*, 43(9), 1135-1152.

Vlug, J., & Felten, H. (2022). Antisemitische en antimoslimracistische complottheorieën: hoe voorkom je ze? Geraadpleegd van <https://www.kis.nl/artikel/antisemitische-en-antimoslimracistische-complottheorieen-hoe-voorkom-je-ze>.

Wekker, G. (2016). *White innocence: paradoxes of colonialism and race*. Durham, NC: Duke University Press.

Waxman, D., Schraub, D., & Hosein, A. (2022). Arguing about antisemitism: Why we disagree about antisemitism, and what we can do about it. *Ethnic and Racial Studies*, 45(9), 1803-1824.

Weisskirchen, G. (2008). Combating antisemitism: challenges and successful strategies: conference documentation.

Younes, A. E. (2020). Fighting anti-Semitism in contemporary Germany. *Islamophobia Studies Journal*, 5(2), 249-266.

## Colofon

Auteurs: Saskia Daru

Met dank aan: Hanneke Felten, Trees Pels en Susanne Conradi.

Financiering: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Vormgeving: Design Effects, Willem Plaisier

Afbeelding: 123RF

Uitgave: Kennisplatform Inclusief Samenleven

Giessenplein 59C

3522 KE Utrecht

T (030) 230 3260

De publicatie kan gedownload worden via de website van het Kennisplatform Inclusief Samenleven.

© Kennisplatform Inclusief Samenleven, Utrecht, 2025.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij Movisie. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with Movisie. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

## Kennisplatform Inclusief Samenleven

Kennisplatform Inclusief Samenleven doet onderzoek, adviseert en biedt praktische tips en instrumenten over vraagstukken rond integratie, migratie en diversiteit. Daarnaast staat het platform open voor vragen, signalen en meningen en formuleert daar naar beste vermogen een antwoord op.

Deze kennisuitwisseling is bedoeld om een fundamentele bijdrage te leveren aan een pluriforme en stabiele samenleving. Blijf op de hoogte van alle projecten, vragen en antwoorden en andere kennisuitwisseling via [www.kis.nl](http://www.kis.nl), de nieuwsbrief, Instagram en LinkedIn.

Kennisplatform Inclusief Samenleven is een programma van het Verwey-Jonker Instituut en Movisie.

**T** 030 230 32 60

**E** [info@kis.nl](mailto:info@kis.nl)

**I** [www.kis.nl](http://www.kis.nl)

